

GOTSE DELÇEV (NEVROKOP) TÜRK AĞIZLARININ SES ÖZELLİKLERİ

Harun BEKİR¹

ÖZ: Türk ağızlarının araştırılması ve incelenmesinde günümüze kadar çeşitli yöntemler uygulanmış, dolayısıyla bu yerli dil varlıkları çeşitli yarlardan gösterilip tanıtılmıştır. Bulgaristan'daki Türk ağızları yirminci yüzyılın başlangıcından bu yana bilginlerin dikkatini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur. Söz konusu Türk ağızlarının ünlü değişimleri, bir kısım Anadolu ağızlarında görülebilecek türden olmasına karşılık kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yazılı kurallara bağlı olmayan bölge ağızlarında olduğu gibi Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağızlarında da yazı diline aykırı gelen bazı durumların olacağı çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. Başka bir deyişle üzerinde durduğumuz Türk ağızları Batı Balkan Türk ağızlarına (diyalektlerine) ait oldukları ve en tipik özelliklerinin de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulduğudur. Bu bildirimizde Gotse Delçev (Nevrokop) Türk ağızlarında ses sistemini ve başlıca ses olaylarına değinmek istiyoruz. Önümüzde duran niyet ve amaçlarımızı gerçekleştirmek için de saha çalışmaları yaptık, malzeme derleyip topladık ve bu sorunlarla ilgili kaynakları ve kitapları bir bir taradık. Söz konusu ağızlarda görülen ünlü uyumsuzluklarının bir kısmı bu bölge ağızları için karakteristik özellik taşıırken, bazıları da belirli ses bilgisi özellikleriyle açıklanabilen ve Türkiye Türkçesi ağızlarının genelinde görülen ünlü uyumsuzluklarıdır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Nevrokop, Türk ağızları, ses olayları.

¹ Assist. Prof. Dr. University of Plovdiv Paisii Hilendarski, (Plovdiv, Bulgaria),
ORCID: 0000-0002-2340-939X

PHONETIC FEATURES IN TURKISH DIALECTS OF GOTSE DELÇEV (NEVROKOP)

ABSTRACT: Various methods have been applied to investigate Turkish dialects, so these local language entities have been shown and presented in various ways. Since the beginning of the twentieth century, Turkish dialects in Bulgaria have attracted the attention of scholars and have been the subject of research. Famous changes in the Turkish dialects can be seen in some Anatolian dialects, drawing attention with their unique features. There are some cases contrary to the written language in Gotse Delchev (Nevrokop) Turkish dialects as opposed to written rules in regional dialects. Therefore, there are typological situations that are contrary to words and word forms besides the adaptation of big and small vowels. In other words, the Turkish dialects, we focus on, are the dialects of the Western Balkans, and the most typical features of their famous harmony are that their adaptation is distorted in various situations. In this paper, we want to mention the sound system and the main sound events in Gotse Delchev (Nevrokop) Turkish dialects. In order to realize our intentions and objectives, we conducted field studies, collected materials, scanned the resources and books related to these problems. Some of the mismatch in the aperture opening is specific for this area; it explains some of the specific features and vowel disharmony among Turkish dialects.

Keywords: Bulgaria, Nevrokop, Turkish dialects, sound changes.

Giriş

Gün geçtikçe artan ve derinleşen diyalektoloji araştırmaları, Bulgaristan Türk ağızlarının ses sisteminde dil tarihi için kayda değer özellikler bulunduğunu ve değişmeler olduğunu göstermiştir. Türk ağızlarının araştırılması ve incelenmesinde günümüze kadar çeşitli yöntemler uygulanmış, dolayısıyla bu yerli dil varlıkları çeşitli yarlardan gösterilip tanıtılmıştır. Bulgaristan'daki Türk ağızları yirminci yüzyılın başlangıcından bu yana bilginlerin dikkatini çekmiş ve araştırma konusu olmuştur. Bu bildirimizde Nevrokop Türk ağızlarının ses özellikleri ile

başlıca ses olaylarına değinmek istiyoruz. Önümüzde duran niyet ve amaçlarımızı gerçekleştirmek için de saha çalışmaları yaptık, malzeme derleyip topladık ve bu sorunlarla ilgili kaynakları ve kitapları bir bir taradık.

Nevrokop, Bulgaristan'ın Güneybatısında, Blagoevgrad (Cuma-i Bala) iline bağlı, Pirin Dağı ile Rodop Dağları arasında, Karasu (Mesta) Nehri vadisinde, Yunanistan sınırının 22 km kuzeyinde, Drama'dan 50 km uzaklıkta bulunmaktadır. 1951 yılında Gotse Delçev adı verilmiştir.

Söz konusu Türk ağızlarının ses sistemini tanıtırken, bölge ağızındaki kelimeleri meydana getiren seslerin, ses yapısının ne gibi özellikleri olduğunu, seslerin birleşmelerinin şartlarını, dilin tarihi gelişim seyri içinde, kelimelerde görülen ses değişikliklerini ve ses olaylarına değineceğiz.

1. Ünlüler

Biçimleri ile varyantları olan ünlüler, yazı dilinde olduğu gibi, Nevrokop Türk ağızlarında da şunlardır: *a, ı, o, u, e, i, ö, ü*. Sözü geçen ünlülere bütün konumlarda rast gelinir, yani kelimenin başında, kelimenin ortasında ve kelimenin sonunda.

Yazı dilindeki ünlülerin kullanımının gelişigüzel olmadığını ve dizilişlerinin çeşitli kurallara bağlanmış olduğunu biliyoruz. Buna göre ses olaylarından büyük ünlü uyumu ve küçük ünlü uyumundan söz edilir. Yazılı kurallara bağlı olmayan bölge ağızlarında olduğu gibi Nevrokop Türk ağızlarında da yazı diline aykırı gelen bazı durumların olacağı çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. Başka bir deyişle üzerinde durduğumuz Türk ağızları Batı Balkan Türk ağızlarına (diyalektlerine) aittir ve en tipik özellikleri de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulmasıdır.

Büyük Ünlü Uyumu'na Uygun Sözcük ve Sözcük Biçimleri

Alma vakit kardaş yarın orman işçiler inekler evde

Büyük Ünlü Uyumu'na Aykırı Gelen Durumlar

Saygi arkadaşı alıcı açık çiçeklerimıs kapi kayık kollari

Küçük Ünlü Uyumu'na Uygun Sözcük ve Sözcük Biçimleri

Güzel demet gülmek demirci balık koyruk inişte kulak sıcak

Küçük Ünlü Uyumu'na Aykırı Gelen Durumlar

Sütçi komşi kuzi buri uturd evune odunci

2. Ünlü uyumuna aykırı gelen tipolojik durumlar

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi Nevrokop Türk ağızlarının en tipik özelliklerinden biri, ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulduğudur. Ünlü uyumuna aykırı gelen tipolojik durumlar şunlardır:

- İki veya çok heceli sözcüklerin sonunda *ı, u, ü* ünlüleri bulunmaz. Kök ünlüsü ne olursa olsun, sözcüğün sonundaki ünlü ses uyumuna uymaz ve her zaman *i'*dir:

Alti kızı kuzi kuyi kapi kuti ayri buri üti

- Meslek ve uğraşma ismi yapan - CI ekinin ses uyumuna göre varyantları yoktur:

Sütçi oyuncu papuççi almacı ormancı

- Yükleme durumu ekinin ses uyumuna göre varyantları yoktur:

Kızı adami koli umuzi burni

- Üçüncü kişi iyelik ekinin ses uyumuna göre varyantları yoktur:

anasi kapisi odasi adi

- - **li** ekinin de ses uyumuna göre varyantları yoktur:

boyali köyli akılli parali

- Görülen geçmiş zaman ekinin ses uyumuna göre varyantları yoktur:

gördi oynadi annati kaçti

- Görülmeyen geçmiş zaman ekinin de ses uyumuna göre varyantları yoktur:

almış oynamış yapmış bakmış

- Sıra sayılarını oluşturan ekin de ses uyumuna göre varyantları yoktur:

üçünci altınci dokuzuncu onuncu

- İlk hece dışında kelime içinde ve son kapalı hecede “**i**” sesinin yerine “**ı**” sesi kullanılır:

senin bizim isterım verir biçerım yerıme

- Şart kipinin (**-se**) ses uyumuna göre varyantları yoktur:

oynarse bakarse yaparse tutarse atarse

+**len** ekinin de ses uyumuna göre varyantları yoktur:

kızlen çantaylen arabaylen onunnen

- Emir kipi ikinci kişi tekil durumunda eylemlerin olumsuz şeklini oluşturan **-ma**’nın da ses uyumuna göre varyantı yoktur:

sevma gitma içma verma

- “*da*” bağlacının da ses uyumuna göre varyantı yoktur:
ben da sen da beşi da ikimıs da
- “*mi*” soru ekinin de ses uyumuna göre varyantı yoktur:
Gidelim mi? Kalkalım mi? Yapmış mi? Bakar mısın?

3. Ünlülerde uzunluk

Bazı sözcüklerde bir hece, o hecedeki ünlü nedeniyle, diğer hecelere göre daha uzun olur. Türkçede var olan uzunluk çeşitlerinin hepsi Nevrokop Türk ağızlarında kullanılmaz. Örneğin selenli ünsüzlerin önündeki ünlüler uzamaz, etimolojik uzunluklara da rastlanmaz. Sözü geçen halk ağzında uzun ünlü yalnız birkaç durumda söz konusudur:

- İki sözcüğün birleşmesiyle yan yana gelen iki kısa ünlü uzun ünlüye dönüşür. Bu tip uzunlukları hiatus uzunlukları olarak adlandırabiliriz:
ne olur > nōlur ne yapalım > nāpalım o vakit > ōkut

Bazı özel adların unvan adlarıyla birlikte söylenmesi sırasında da, orta hecenin düşmesi sonucu, ünlü uzaması kendini gösterir:

Ali ağa > Aliā Adem ağa > Ademā Fatme Hanım > Fatmānum

- Bazı durumlarda “*ğ*” ve “*h*” seslerinin düşmesiyle ünlü uzaması baş gösterir:
ğ ağaç > āç ağlamak > ālamak bağırmak > bārmak
h mahale > māle daha > dā pahalı > pālı

- Bazı durumlarda “n” sesinin düşmesiyle ünlü uzaması baş gösterir, ki bunun tek bir örneğine rastlamaktayız:

sonra > sōra

- Uzun ünlü var olan yabancı sözcüklerde de görülmektedir:

lāzım rāzi çāre cemāt

4. Ünsüzler

Yazı dilindeki bütün ünsüzler Nevrokop Türk ağızlarında vardır.

“ğ” araştırdığımız halk ağızlarında ses değerine sahip değildir. “ğ” ya sıfır değerinde, ya da “y” değerindedir. “ğ” çoğu zaman ondan önce veya ondan sonra gelen ünlülerin uzamasına neden olur:

bağ > bā çağırmaq > çārmak bağlamak > bālamak

doğrulmuş > dūrulmuş

beğenmek > biyenmek ciğer > ciyer leğen > liyen

“h” ünsüzü de bütün konumlarda düşen bir ünsüzdür:

tahta > tātā Allah > Allā kahve > kāve Hasan > Asan

Yazı dilinde olduğu gibi, Nevrokop Türk ağızlarında da kelime sonunda **b**, **c**, **d**, **g** ünsüzleri bulunmaz. Bunların dışında “v” ve “z” ünsüzleri de kelime sonunda kullanılmaz. “v” sesi çoğu zaman kelime sonunda ötümsüzleşir ve *v > f* değişikliği meydana gelir: *pilav > pilaf; ev > ef*.

“z” sesi de kelime sonunda kullanılmaz ve *z > s* olur: *bakmaz > bakmas; makaz > makas; oynamaz > oynamas; yaz > yas*.

“j” sesine etimolojik konumlarda rastgelinmez. Bazan “j” sesi “vijdan” sözcüğünde olduğu gibi sözcüğün anlamını değiştirmeden “c” sesinin yerine kullanılır. Bu sese daha çok başka dillerden girmiş alıntılarda rastgelinir.

“k” sesi bazı ince hecelerde bulunmasına rağmen kalın ünsüz gibi kendini gösterir: *ekmek, mekiş, köpek, etek, dileş* v.s.

“l” sesi de bazı ince hecelerde bulunmasına rağmen kalın ünsüz gibi kendini gösterir: *bel, tel, bilmiş, geliş, silmek* v.s.

5. Başlıca ses olayları

Nevrokop Türk ağızlarında başlıca ses olaylarından ünlülerde daralma, ünlü ve hece düşmesi, ünsüzlerin ünlülere etkisi gibi başlıca ünlü değişimleri söz konusudur.

5.1. Başlıca ünlü değişimleri

5.1.1. Ünlülerde Daralma

- *o, ö > u, ü* değişikliği.

Bu değişiklik kelime başında veya ilk hecede görülen bir değişikliktir:

ö > ü *öbür > übür; öksürmek > üksürmek; ödünç > üdünç; öküz > üküz;*

öfke > üfke; örtmek > ürtmek; ömür > ümür; örnek > ürnek;

örümcek > ürümce.

o > u *ocak > ucak; omuz > umuz; oya > uya; okumak > ukumak;*

oturmak > uturmak; odun > udun; ondan > undan; onun > unun.

- *e > i* değişikliği.

Bu değişiklik de kelime başında veya ilk hecede görülen bir değişikliktir: *eski* > *iski*; *ekşi* > *ikşi*; *yeni* > *yini*; *erik* > *irik*; *leylek* > *liylek*; *seyrek* > *siyrek*; *enişte* > *inişte* v.s.

5.1.2. Ünlü ve Hece Düşmesi

Bu ses olayı vurgunun değiştirilmesi veya konuşma temposuna bağlı olan bir sesbilgisi olayıdır: *burada* > *burda*; *nerede* > *nerda*; *kiremit* > *kirmit*; *orada* > *orda*; *baçağım* > *bacām*.

5.2. Ünsüzlerin Ünlülere Etkisi

Dudak ünsüzleri olan *b, m, p*, v ünsüzleri bazan kendilerinden sonra gelen düz ünlüleri yuvarlak ünlüye dönüştürür: *evine* > *evune*; *misafir* > *musafir*; *aba* > *aba* > *abu*.

6. Ünsüzlerde benzeşme

6.1. Ötüm Benzeşmesi

Türkçe sözcüklerin tipolojisinde önemli olan durumlar komşu olan ünsüzlerin sadece ötümlü ve ötümsüz olmalarıdır. Fonetikte buna ötümlü benzeşmesi denir.

- Ötümlü benzeşmesine uygunluk: *sepetçi, aldi, buldi, evde, demetten, yatakta, topçı, içki, pite, geçti, dokuzda, kapatti, yaprakta, işçi* v.s.
- Ötümsüz benzeşmesine uymayan sözcükler.

Ötümsüz benzeşmesine uymayan sözcüklerden bahsederken şunu belirtmemiz gerekir ki, ötümsüz ünsüzler kelime içinde ötümsüz ünsüzler dışında ancak ötümsüz karşılığı olmayan ötümlü ünsüzlerle yan yana gelebilirler.

gelinlik > gelinnük *onunla > ununnen*

Yarı benzeşme (- ml - > - mn -):

damlamak > damnamak *gömlek > gümnek* *mumlar > mumnar*

• Gerileyici benzeşme (- rl - > - ll -):

bakarlar > bakallar *yuvarlak > yuvallak*

tarla > talla *içerler > içeller*

demirler > demiller *beklerler > bekleller*

Sonuç

Söz konusu Türk ağızlarının ünlü değişimleri, bir kısım Anadolu ağızlarında görülebilecek türden olmasına karşılık kendine has özellikleriyle dikkat çekmektedir. Yazılı kurallara bağlı olmayan bölge ağızlarında olduğu gibi Nevrokop Türk ağızlarında da yazı diline aykırı gelen bazı durumların olacağı çok normal bir şeydir. Bu yüzden büyük ve küçük ünlü uyumuna uygun sözcük ve sözcük biçimleri olduğu gibi, aykırı gelen tipolojik durumlar da vardır. Başka bir deyişle, üzerinde durduğumuz Türk ağızları Batı Balkan Türk ağızlarına (diyalektlerine) aittir ve en tipik özellikleri de ünlü uyumunun çeşitli durumlarda bozulmasıdır.

Türkçede var olan uzunluk çeşitlerinin hepsi Nevrokop Türk ağızlarında kullanılmaz. Sözü geçen halk ağzında uzun ünlü yalnız birkaç durumda söz konusudur.

Başlıca ses olaylarından ünlülerde daralma, ünlü ve hece düşmesi, ünsüzlerin ünlülere etkisi gibi başlıca ünlü değişimleri söz konusudur. Sözü geçen halk ağzında ötümlü benzeşmesine uygunluk olduğu gibi, ötümlü benzeşmesine uymayan sözcükler ve durumlar da vardır.

Araştırdığımız bölge ağzları oldukça bağımsız şartlar altında geliştiği için de boğumlanma benzeşmesine sık sık rastlanılır.

Kaynakça

- Caferoğlu, Ahmet. (1958). Anadolu Ağzlarında İçses Ünsüz Benzeşmesi, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten.
- Boev, Emil. (1968). Bulgaristan Türk Dialektolojisiyle İlgili Çalışmalar, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Boev, Emil. (1968). Les dialectes turcs du Rhodope, Linguistique Balkanique, II, 129-134.
- Mollova, M. (1970). Traits de Fusion dans le dialecte turc du Rhodope de l'Est, Linguistique Balkanique XIV, 2, 1970, s. 57-81.
- Banguoğlu, Tahsin. (1959). Türk Grameri. Birinci Bölüm: Sesbilgisi, İstanbul.